

A szabadkai magyar lakosság (anya)nyelvi tudatának vizsgálata a magyar nyelvű média összefüggésében

Jelen dolgozat a vajdasági Szabadka magyar nyelvű lakosságának és a városban sugárzott (magyarországi és vajdasági) magyar nyelvű médiumoknak az interakcióját vizsgálja szociolingvisztikai megközelítésmódot is alkalmazva. Mivel számos médiatényező (információközlés, marketingtevékenység, különböző műsorszámok sugárzása stb.) gyakorol hatást a mindennapi életre, e hatások kutatása, feltérképezése mindenképpen indokolt, hiszen a nyelvet, a kommunikációt is jelentősen befolyásolhatják, mintát képezve ezzel a nézőnek/hallgatónak.

Meglehetősen ingoványos talajra lépünk, ha a vajdasági magyar nyelvű média pillanatnyi állapotát kívánjuk feltérképezni. Hasonlóan problematikus a vajdasági magyar nyelvű média történetének a felvázolása is. Utóbbi kérdéskör egyetlen fix pontja voltaképpen az Újvidéki Televízió magyar szerkesztőségének tevékenysége, azaz a magyar nyelvű műsorok 1968-tól a Vajdaság területén történő rendszeres – bár nem egész napos – sugárzása.

E dolgozat azonban egy kisebb tér vizsgálatára vállalkozik: kizárólag a szabadkai magyar lakosság anyanyelvi tudatára fókuszál a városban nézhető és hallható összes magyar nyelvű tévé- és rádióadó, azaz a legnépszerűbb tömegtájékoztató eszközök kontextusánál maradva. Ám a médiapaletta itt is nagyon tarka képet mutat, nem beszélve e csatornák nyelvi hatásáról, a nézőknek és a hallgatóknak e hatásokra adott reakciójáról stb.

Válságpillanatok és -kérdések – a kutatás motivációja és hipotézise

A Vajdaság területén lebonyolított legutóbbi népszámlálás 2012 novemberében¹ közzétett adatai mintegy 39 000-rel kevesebb magyart mutattak ki a korábbi, tíz évvel ezelőtti adatokhoz képest.

A fenti válságtényezőt semmilyen módon sem szabad figyelmen kívül hagyni. Felmerül a kérdés, hogy ez az egyre intenzívebb fogatkozás megálítható-e, megfékezhető-e? Vajon megelégedhetünk-e a statisztikai adatok kozmetikázásával, vagy ennél sokkal jelentősebb lépésekre, tettekre van-e szükség? Vajon a létszámcsökkenés nem jelent-e egyben nemzeti identitásválságot is, az anyanyelvi tudat megroppanását, az asszimilációs folyamatok beindulását stb.? És akkor még nem körvonalaztunk afféle problémákat, mint amilyen az anyanyelv átíródása, leépülése, elvesztése stb.

E munka válságkezelő alternatíva kíván lenni: olyan lehetőségeket vesz számításba, amelyek a vajdasági magyarok anyanyelvhasználatának megóvására irányulnak. A számos megmaradási és kulturális stratégián (például a Vajdaság területén most egyre inkább fellendülő anyanyelvi beiskolázási program, az ösztöndíjrendszer működése, a népesedési akcióterv, Szabadka egyetemi várossá történő előléptetése stb.) felül tehát elsősorban a vajdasági média nyelvi szerepére koncentrálnak, de nem hagyja figyelmen kívül a magyarországi médiahatásokat sem.

Jelen dolgozat hipotézise, hogy a vajdasági magyarok nyelve elsősorban több magyar nyelvű rádió- és tévéadó megjelenésével, továbbá még több (helyi vonatkozású) magyar nyelvű műsor készítésével őrizhető meg. De csak akkor, ha ezek a regionális standard változat mintáját sugározzák mindennemű idegen (elsősorban szerb) nyelvi alakulatot mellőzve.

A vizsgálat módja és alanyai

A vizsgálatot kérdőíves módszerrel bonyolítottam le Szabadkán 2013 januárja és februárja között. A kérdőív 30 kérdésből állt, amit 60 személy töltött ki.

Vizsgálatomban arra vállalkoztam, hogy felmérjem a Szabadkán állandó lakhellyel rendelkező 31–50 éves populáció anyanyelvével és a szerb

¹ A munkában megjelenő legfrissebb népszámlálási adatok (2012) kizárólag a következő webhelyről származnak: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији. Становништво. Национална припадност. Подаци по општинама и градовима*, Републички завод за статистику, Београд, 2012, <http://media.popis2011.stat.rs/2012/Nacionalna%20pripadnost-Ethnicity.pdf> Letöltés ideje: 2013. április 13.

nyelvvel kapcsolatos beállítódását, ítéleteit, továbbá, hogy körvonalazzam a két nyelv közötti interakció természetét. Arra is kíváncsi voltam, vajon az alanyok érzik-e, tapasztalják-e nyelvük alakulását. Pár kérdés erejéig pedig kitértem arra is, hogy vajon optimisták, avagy pesszimisták anyanyelvük jövőjével kapcsolatban. Mindezeket a tényezőket pedig a média – fent említett jellemzőinek – kontextusába kívántam helyezni. Az említett populációt tovább árnyaltam a nemek és az iskolai végzettség vonatkozásában is (jelen munkában azonban részletesen nem térek ki ezen adatok elemzésére).

A kérdőív az esetek túlnyomó többségében zárt típusú kérdéseket tartalmazott, vagyis válaszlehetőségeket biztosítottam. E válaszlehetőségek közül karikázással kellett megjelölni a legmegfelelőbb alternatívát, illetve alternatívákat. Néhány kérdésre önálló választ is vártam.

A vizsgálat helyszíne és médiapalettája

A kérdőívet kizárólag a Szabadka város területén élő magyar anyanyelvű lakosokkal töltettem ki, így a várossal és a lakossággal kapcsolatban fontosnak tartok közölni néhány információt, statisztikai adatot.

A 2011-es népszámlálási adatok alapján Szabadka város lakosságának száma 105 681 fő. Ebből 31 558-an vallották magukat szerb nemzetiségűnek, 34 511-en magyarnak, 9238-an bunyevácnak, valamint 9698-an horvátnak. Heterogén – multietnikus – lakossági összetételét még az is jelzi, hogy az említett négy vezető számú nemzetiségen kívül élnek itt még jugoszlávok, albánok, ruszinok, szlovákok stb.

Szabadka lakossága az elmúlt 15–20 évben – a vajdasági magyar média szemszögéből nézve – meglehetősen „ingerszegény” hatásnak volt kitéve. Egyértelműen kijelenthető, hogy ebben az időszakban megkérdőjelezhető volt a városban fogható vajdasági magyar televíziók és rádióadók nyelvi minősége.

A városban ráadásul az említett időszakban – a Pannon Televízió 2009-es megjelenéséig – egyáltalán nem volt egész napos magyar nyelvű adás, leszámítva persze a szabadkai kábeltelevízióon keresztül fogható 5 magyar csatornát: az MTV egyes és kettős (M1, M2) csatornáját, a TV 2-t, az RTL Klubot és a Duna Televíziót. (2007 óta megjelent ugyan egy szolgáltató, amely 10 újabb magyarországi tévéadó is sugároz, de meglehetősen gyér a városban való elterjedtsége.) Meg kell jegyezni, hogy a Pannon Televízió és Rádió egész napos sugárzásának megkezdéséig (a Pannon Rádió a városban 2008-ban kezdte meg az egész napos sugárzást) a magyarországi tévéadókon kívül az Újvidéki Televízió hírműsorai és jól megszokott

adásai ugyan nézhetőek voltak, de ez a csatorna sem sugározott (és ma sem sugároz) egész napos magyar nyelvű adást. A rádióadók vonatkozásában jelenleg egész napos magyar nyelvű adás hallgatható az Újvidéki Rádió, a Szabadkai Rádió és a Pannon Rádió hullámhosszán (utóbbi két állomás azonban nem fedi le a teljes Vajdaságot).

Szabadkán a 2000-es években a szerb nyelven sugárzott tévéadók tetek ugyan kísérleteket arra, hogy rövid terjedelmű magyar nyelvű stúdióbeszélgetéseket, mulatós műsorokat, hírösszefoglalókat sugározzanak, de ezek kérészélete mellett a műsorok minősége, színvonala sok esetben hagyott maga mögött kívánnivalót.

A kérdőív tematikus egységei

A kérdőív kérdéseit az alábbi négy tematikus egységbe soroltam (a jelen témával összefüggésben az első két tematikus egységet csak röviden vázolólok):

a) A magyar nyelvhez való kötődés – általános kérdések (1–6. kérdés)

A kérdőív kérdései a következő problémakörök mentén épültek fel: hogyan „definiálható” az anyanyelv; kialakult-e az alanyok „köznyelvképzete” vagy nem; az alanyok tapasztalnak-e performanciabeli különbséget a Szabadkán élő magyarok és a Vajdaság más területén élő magyarok nyelve között, illetve a szabadkaiak és a Magyarországon élő magyarok nyelve között stb.

b) A szerb és a magyar nyelvvel kapcsolatos kérdések (7–14. kérdés)

A kérdőív kérdései a következő problémakörök mentén épültek fel: a szerb és a magyar nyelvhez kötődő érzelmi és gyakorlati attitűdök; az alanyok magyar és szerb nyelvtudási fokának szubjektív megítélése; a magyarul beszélők anyanyelvében esetlegesen megjelenő szerb nyelvű elemek számbavétele stb.

c) A magyar nyelv és a média kapcsolata (15–27. kérdés)

E tematikus egységgel most részletesebben foglalkozom, de terjedelmi okok miatt itt sem térek ki minden kérdés számbavételére.

A média és a néző/hallgató interakciójának kutatása egy meglehetősen szerteágazó feladat. E tematikus egység kérdéstípusainak megalkotásakor abból a feltételezésből indultam ki, hogy mindenképpen léteznie kell egyfajta nyelvi interakciónak az adott médium és a médium hallgatója/nézője között. A nézői/hallgatói reakciókat a meghatározott médiumra vonatko-

zó nyelvi ítéletekben próbáltam megragadni. Persze ennek a folyamatnak a fordított hatásmechanizmusa is elképzelhető például az adott médiumnak a hallgatóra/nézőre gyakorolt nyelvi hatásainak vonatkozásában. Ilyen jellegű kutatásra van is példa a Vajdaságból.²

E tematikus egység nyitó kérdése az előző egység utolsó kérdésével volt kapcsolatban, amelyben arra kértem az alanyokat, hogy soroljanak fel legalább öt olyan szerb szót vagy kifejezést, amelyet rendszeresen használnak, amikor magyarul beszélnek. Az ebben a tematikus egységben megjelenő nyitó kérdés pedig arra vonatkozott, hogy ilyen és ehhez hasonló elemeket az alanyok felfedeztek-e egyrészt a magyarországi tévé- és rádióállomások műsoraiban, másrészt a vajdaságiakéban (*15a és 15b kérdés*). (Természetesen nem feltételeztem azt, hogy a magyarországi médiában előfordulnának szerb nyelvi elemek, inkább az volt a cél, hogy az alany figyelmét a problémakörre, a médiával kapcsolatos további kérdésekre irányítsam.) Az elvártaknak megfelelő válaszok érkeztek: a magyarországi tévék és rádiók vonatkozásában (*15a*) a válaszadók 64%-a soha nem hallott ilyeneket, 23%-a azonban ugyan ritkán, de hallott (nyilván ez összefüggésben van az adott műsorszám tematikai jellegével).

A vajdasági rádiók és tévék vonatkozásában (*15b*) már más a helyzet, a „soha” aránya 13%, a „ritkán”-é 50%, míg a „sokszor”-é 20%. Érdekes már itt felhívni a figyelmet arra, hogy milyen arányban jelentkeznek a válaszadók közömbös hozzáállásai (a „nem tudom”, „nem foglalkoztam vele”, „nem figyeltem meg” típusú válaszlehetőségek tartoznak ide). Lényeges hírértékkel bír ez a közömbös vélemény, pláne akkor, amikor nyelvi ítéletalkotásra ösztönöztem az alanyokat.

A különböző – magyarországi és a vajdasági médiumok – nézettségi és hallgatottsági adatainak feltérképezése (*16. kérdés*) után a *17. kérdés* már a rendszeresen követett műsортípusokra kérdezett rá. A teljes minta eloszlásából kiderül, hogy a válaszadók elsősorban tájékoztatási műsorokat (22%), aztán szórakoztató műsorokat (18%), végül stúdióbeszélgetéseket (13%) és ismeretterjesztő műsorokat (13%) néznek/hallgatnak legszívesebben.

A *18.* és a *19. kérdés*nél arra voltam kíváncsi, hogy vajon az alanyok megítélése szerint anyanyelvhasználatukat pozitívan vagy negatívan befolyásolják a magyarországi, illetve a vajdasági tévé- és rádiócsatornák műsorai, pontosabban ezek követése. A két teljes minta eloszlását elemezve egyértelmű a pozitív értékelések dominanciája, de ezek arányai már eltérők: a

² Pl. PÁSZTOR KICSÍ Mária: *Az Újvidéki Rádió és Televízió magyar nyelvű gyermek- és ifjúsági műsorainak lebetséges hatása fiataljaink nyelvhasználatára és szocializálódására*. Hungarológiai Közlemények, 2006/3. 44–56.

válaszadók szerint elsősorban a magyarországi adók műsorai gyakorolnak pozitív hatást (87%). 13%-kal kevesebben nyilatkoznak azonban a vajdasági tévék és rádiók pozitív hatásáról (74%). A negatív értékelésű válaszok előbbi esetben 3%-on, utóbbiban 13%-on állnak, csekély arányú semleges válaszadás mellett (10% és 3%).

A 20. kérdés a következőképpen szólt: *Véleménye szerint anyanyelvhasználata a magyarországi tévék és rádiók nyelvéhez vagy a vajdaságiak nyelvéhez áll közelebb?* A válaszadók 73%-a úgy véli, hogy anyanyelvhasználata a vajdasági televíziók és rádiók nyelvéhez áll közelebb, és csak 10%-a szerint a magyarországiakéhoz. A válaszadók közel 1/5-e nem foglalkozott a kérdéssel.

A 22. kérdésnél arra voltam kíváncsi, hogy az alanyok mennyire vannak megelégedve a vajdasági magyar nyelvű televíziók és rádiók nyelvével. A szubjektív értékítéleteket a városban fogható egyes csatornákra lebontva elemeztem. Rögtön szembeötlik a válaszadók nagyarányú tartózkodása. A válaszadók kb. 1/5-e és 1/3-a nem foglalt állást, azaz közömbösen viszonyult a kérdésekhez. Összességében mégis megállapítható, hogy a szabadkai székhelyű Pannon Rádió és Televízió nyelvezetével vannak a leginkább megelégedve a nézők/hallgatók, legkevésbé viszont az Újvidéki Rádió és Televízióéval.

A Pannon Televízió – mint utaltam rá – egész napos magyar nyelvű műsort sugároz a városban (a helyi gyártású műsorszámok mellett magyarországi magazinműsorokat is átvesznek), az Újvidéki Televízió azonban az esti órákban sugároz magyar műsorokat (és ismétléseket a nap többi szakában). Mégis az Újvidéki Televízió lefedettsége – az egész Vajdaság vonatkozásában – jóval nagyobb, mint a Pannon Televízióé. A Pannon Rádió és az Újvidéki Rádió is egész napos magyar nyelvű műsort sugároz, utóbbi lefedettsége ugyancsak jóval nagyobb a Vajdaságban. Ha a válaszadók fenti értékítéleteiből indulunk ki, akkor a pillanatnyi lefedettség tekintetében ellentmondásos képet tapasztalunk.

A Szabadkai Rádió nyelvével kapcsolatos értékítéletek vonatkozásában mutatkozott meg a legnagyobb aktivitás, vagyis a válaszadók 80%-a képviselt valamilyen álláspontot. Ez azzal is magyarázható, hogy sok szabadkai kedveli és rendszeresen hallgatja is a rádió egész napos műsorait, sőt a válaszadók fele meg van elégedve a nyelvi repertoárral. A válaszadók 27%-a szerint „tűrhető” úgy, hogy a „gyenge” aránya igen alacsony (3%).

A 23. kérdésben egy rövid kitékintést tettem a szerb nyelvű tévé- és rádióállomások nézettségének és hallgatottságának irányába. A teljes minta eloszlásából jól kivehető, hogy az alanyok közel 2/3-a figyelemmel kíséri, kicsivel több mint egyharmada viszont nem követi a szerb nyelvű tévé-

és rádióműsorokat. Az érdeklődés tehát jelentős, ami érthető is Szabadka multikulturális jellemzőinek figyelembevételével.

A 27. kérdést megelőző kérdéscsoportok a szerb nyelvű műsorok adásainak nézettségi/hallgatottsági gyakoriságára vonatkoztak. Ennél a kérdésnél azonban arra voltam kíváncsi, hogy a szerb nyelvű műsorok figyelemmel kísérése vajon negatívan hat-e az alanyok, vagyis a magyar nézők és hallgatók anyanyelvére – megítélésük szerint. A válaszok 79%-a nem tart negatív hatásoktól, 5%-a viszont igen. A válaszadók 16%-a tartózkodott.

d) A magyar nyelv helyzete, jövője (28–30. kérdés)

A 28., a 29. és a 30. kérdésnél arra voltam kíváncsi, hogy a 31–50 éves szabadkai magyar lakosság hogyan látja városa és tartománya „anyanyelvi” jövőjét. A válaszadók jelentős hányada pozitívan nyilatkozott mind Szabadka (86%), mind a Vajdaság vonatkozásában (83%), az ignoráló álláspont is meglehetősen diszkrét volt (7–7%).

Arra a kérdésre is választ vártam tőlük, hogy vajon milyen stratégiákkal őriznék meg anyanyelvüket, a magyar nyelvet. Ezzel összefüggésben a 30. kérdés így szólt: „*Mit gondol, milyen stratégiákkal őrizhető meg a vajdasági magyarok nyelve, egyben az Ön nyelve?*” A befutott válaszok eloszlásából jól kivehető, hogy a válaszadók 29%-a szerint elsősorban az oktatás terén kellene változtatásokat kieszközölni. Alig maradnak el tőlük azok, akik több művelődési esemény megszervezésében látnának pozitív lehetőségeket (28%). Harmadik helyre politikai megoldások kerültek (17%). A válaszadók 15%-a gondolja úgy, hogy több magyar nyelvű tévé- és rádióadónak kellene megjelennie. Egyéb lehetőségeket 9%-ban jelöltek meg az alanyok, a tartózkodó álláspont igen csekély volt (2%).

Konklúzió

A 30. kérdésnél tehát a vizsgált populáció 15%-a gondolta úgy, hogy több magyar nyelvű tévé- és rádióadó megjelenése járulhatna hozzá anyanyelve megőrzéséhez. Vagyis a hipotézisem – az alanyok ítéletének szempontjából – nem nyert meggyőző megerősítést. A kérdőívre beérkezett válaszok teljes képét szem előtt tartva mégis arra a megállapításra jutottam, hogy válságkezelő stratégiaként célszerű lenne legalább egy Vajdaságszerte fogható (akár az éterben, akár kábelben, akár internetes technológiákat üzembe helyezve), dominánsan standard nyelváltozati mintát sugárzó regionális (egész nap működő) televízió, helyi szinten pedig legalább egy kis hatósugarú rádióadó üzemeltetése. (Noha erre vonatkozóan történtek már előrelépések, de a folyamat borzasztóan lassú.)

A fent megállapítottakkal kapcsolatban mindenképpen egyet kell értenem Mirnics Károly vajdasági szociológus következő meglátásával:

„A kisebbségi azonosságtudat megtartása elképzelhetetlen a mai modern társadalomban az anyanyelvű média nélkül. A hírközlő eszközök tartalmukkal nemcsak irányítják, de állandóan gazdagítják és meg is újítják az azonosságtudatot. [...]

A kisebbség hírközlő eszközei természetesen állandóan friss ismeretanyagot nyújtanak az azonosságtudat számára:

- az egész országban lejátszódó folyamatokról és eseményekről,
- magában a kisebbségi közösségekben zajló eseményekről,
- az anyaországban zajló eseményekről és társadalmi folyamatokról. [...]

Ha a médiumok nem jelennek meg a kisebbségek nyelvén, a kisebbségi intelligencia minden szinten elsovad. A kisebbségek fönmaradása ma közvetlenül összefügg az anyanyelvű médiumok akadálytalan működésével és fenntartásával.³

Úgy gondolom, hogy Mirnics Károly meglátásai még ma, közel húsz év távlatából is érvényesek. Még ma sincs azonban egész nap sugárzó, a Vajdaság területén mindenhol fogható magyar nyelvű tévécsatorna. (Érdeemes ezzel kapcsolatban visszautalnunk a jelenlegi lefedettségi kérdésekre – vö. a 22. kérdésnél megállapítottakkal. A Vajdaság teljes lefedettségének vonatkozásában tehát mindenképpen nagyobb kapacitásokat kellene aktivizálni.)

A Mirnics Károly által említett tényezőket természetesen az egyes műsorokba építve a műsorrácsnak is fokozottabban kellene tükröznie: tematikai szempontból például – az alanyok által megemlített – tájékoztatási műsorszámoknak, stúdióbeszélgetéseknek, sőt akár az ismeretterjesztő műsoroknak is (vö. 17. kérdés). Mivel a válaszadók jelentős hányada gondolja úgy, hogy magyar nyelvhasználatára pozitív hatással vannak a magyarországi tévék és rádióadók műsorai (vö. 18. kérdés), ezért nem tartanám rossz fogásnak, ha az itteni televíziók és rádiók – ezekben a témakörökben – magyarországi műsorszámokat is nagyobb arányban vennének át, illetőleg szerb nyelvű tévéműsorokat feliratos fordítással sugároznának.

Mirnics Károly – a *Kisebbségi létjelenségek* című tanulmánykötetben megjelent másik munkája – szerint a szórvánnyá válás egyik kérdésköre pont a médiával, annak hiányával, illetve hiányosságával hozható összefüggésbe. Mirnics szempontjai közül – témából fakadóan – egyet kiemelten fontosnak tartok. E szerint „[...] a szórvánnyá válás folyamatát döntően

³ MIRNICS Károly: *A tartós etnikai jelleget és a változó nemzeti kisebbségi tudatot meghatározó tényezők* = Uő, *Kisebbségi sors*. Újvidék, Forum, 1993. 126.

befolyásolja az a tény, hogy a magyar határtól messzebb már nem fogható a magyarországi elektromos média műsora, hogy hozzáférhetetlenek a mai napig [ti. 2003-ig] a magyarországi sajtó és a könyvkiadás termékei”.⁴ Persze az elmúlt tíz év során számottevő fejlődés, javulás következett be az itt említett problémákkal kapcsolatban, de bizonyos válságartikulációk továbbra is jelen vannak, a velük történő foglalkozás – a média szempontjából (is) – mindenképpen kiemelkedő figyelmet kívánna meg.

Kicsit tágítva a médiával kapcsolatos kutatói beállítódásokat, véleményeket, a következő összefüggéseket emelném még ki. Andrić Edit a szocializálódás problémakörére helyezi a hangsúlyt, a média szerepét ő is fontos tényezőnek tartja a társadalomba való beilleszkedés során: „a legkorábbi gyermekkorban [...] a családnak van döntő szerepe a gyerekek anyanyelvi fejlődésére (vagy a kétnyelvűség kialakítására, ha vegyes házasságban született). Ez később is nagymértékben befolyásolja az egyén nyelvhasználatát, de a tapasztalatok alapján, a szocializálódás folyamata során az óvoda, iskola, az utca, a média hatása átveszi ezt a domináns pozíciót a családtól.”⁵

Rajslil Ilona tanulmányában szigorú észrevételeit fogalmazza meg. A vajdasági magyar fiatalok anyanyelv-használati terének redukálódását a következő okokban látja: „Vajdaság-szerte beszűkülnek a magyar fiatalok minőséges kultúrterei, publikációs lehetőségei; de vonatkozik ez a médiában való részvételre, s minden olyan megszólalási módozatra, ahonnan beleszólásuk lenne saját sorsuk alakításába.”⁶ Ebben a tanulmányában egyébként Rajslil arra is kitér, hogy már a középiskolások is határozottan rossz véleményt formálnak a média nyelvvel kapcsolatban.⁷

Érdemes lenne észrevenni tehát azokat a lehetőségeket, amelyek a média erejében, egységesítő tényezőiben olykor pozitívumként körvonalazódnak. Lényeges lenne ezt a válságkezelő stratégiát is mindenképpen szem előtt tartani.

⁴ MIRCICS Károly: *Nemzeti kisebbségből szórványnépeség = Kisebbségi létjelenségek: Szórvány- és szociolingvisztikai kutatások*. Szerk. GÁBRITYNÉ DR. MOLNÁR Irén, MIRCICS Zsuzsa. Magyarorsággutató Tudományos Társaság, Szabadka, 2003. 49.

⁵ ANDRIĆ Edit, *A szerb nyelv hatása a magyar általános iskolás tanulók nyelvére a Vajdaságban = Kisebbségi létjelenségek: Szórvány- és szociolingvisztikai kutatások*. Szerk. GÁBRITYNÉ DR. MOLNÁR Irén, MIRCICS Zsuzsa, Magyarorsággutató Tudományos Társaság, Szabadka, 2003. 193.

⁶ RAJSLI Ilona, *Nyelvi attitűdvizsgálatok a vajdasági fiatalok körében = Kisebbségi létjelenségek: Szórvány- és szociolingvisztikai kutatások*. Szerk. GÁBRITYNÉ DR. MOLNÁR Irén, MIRCICS Zsuzsa. Magyarorsággutató Tudományos Társaság, Szabadka, 2003. 218.